

Csáky Sörös Piroska

Az alsólendvai nyomda és nyomdáink szerepe a reformáció korában

1573-ban nyomtatták ki az első magyar nyelvű könyvet Jugoszlávia területén. Jelentős évforduló ez még akkor is, ha tudjuk, hogy nem állandóan működő nyomdáról van szó, hanem a XVI. század vándor nyomdászainak egyike, Hoffhalter Rudolf kiadványairól, aki Kultsár György lutheránus prédikátor hívására jött Zala megyébe, hogy kinyomtassa annak három könyvét. Ennek az eseménynek kapcsán kíséreljük meg közelebbről megvilágítani a nyomdák kialakulásának jelentőségét általában, nem tévesztve szem elől a hazai vonatkozásokat. Nem mint elszigetelt jelenséget nézzük, hanem mint általános technikai fejlődés eredményét, mivel a reformáció ideje alatt jött létre Európában, s maga a mozgalom is Európa-szerte elterjedt volt, nem is lehet elszigetelten vizsgálni.

Mi is tehát a könyv? Escarpit szerint "az írás tette lehetővé, hogy a szó meghódítsa az időt, a könyv pedig a tér meghódítását tette lehetővé."¹ Definiálni nehéz, mert mint "minden, ami él, meghatározhatatlan. Legalábbis soha senkinek nem sikerült teljes és időtálló meghatározását adni, mert a könyv nem olyan tárgy, mint a többi. Amikor kézben tartjuk; csak papírt tartunk: a könyv valahol máshol van. De mégis csak papírlapokon van; a gondolat önmagában, a nyomtatott szó segítségével nem hozhatna létre könyvet. . . A könyv bizonyos szándékok szolgálatába állított, bizonyos gyakorlati felhasználásra alkalmas, meghatározott technikai eljárások gyümölcse..."²

A könyv társadalmi szerepe a különböző korokban sokban hasonló: a felhalmozódó gondolatok, tudományos és termelési tapasztalatok rögzítése, közvetítése az emberek és nemzedékek között, a tudás folyamatoságának biztosítása.³ A könyvnyomtatás feltalálását tartjuk a legforradalmibb eseménynek a könyv történetében. Ez tette lehetővé, hogy az óhajtott szövegeket tetszés szerinti példányszámban, teljesen azonos formában sokszorosítsák. Így szélesebb rétegek számára is hozzáférhetővé váltak az addig ritka, szinte luxusszámba menő könyvek.⁴

Ezzel az elmélettel szemben ellentétes véleményekkel is találkozunk. McLuhan azt állítja, hogy a nyomda feltalálása negatív hatással van az ember emlékezőtehetségére. Mivel tudjuk, hogy felesleges az agyunkat olyan dolgokkal terhelni, amelyeket megtalálunk a megfelelő szakirodalomban, kézikönyvekben, csak le kell emelni azokat a könyvespolcra - kevesebbet gondolkodunk. A modern olvasó teljesen átalakítja gondolatban a szóképet hanggá. Jó emlékezőképességű embereknek azokat tartja, akiknek az emlékezete nem így, hanem fényképszerűen rögzít.⁵

A tipográfia feltalálása megerősítette és tovább terjesztette az alkalmazott tudományt, miközben létrehozta az első, számtalan példányban megismételhető árut, az első tömeggyártást.⁶ A könyv alakja, előállítási módja, anyaga azonban; mint története folyamán eddig is, változóban van. Vannak, akik lassan Gutenberg találmánya jelentőségének csökkenését vélik látni az elektronika fejlődésében: A rádió, televízió, magnetofon elterjedése a vizuális szókép háttérbe szorítását jelenti szerintük. Az említett technikai eszközök is az egyén és a közönség közötti kapcsolattípusnak felelnek meg, éppúgy, mint a könyvkiadás is, amelynek legfőbb feladata, hogy valami egyedi jelenséget eljuttasson a közönséghez.⁷

Az első nyomtatott könyvek Kínában készültek a IX. században. Európában, mint ismeretes, jóval később Gutenberg alkalmazott először mozgatható betűket a könyvek nyomtatásához. (Működésének első nyomtatott dokumentuma 1447-ből maradt fenn.⁸ A nyomda bevonulását a technikába mégis leggyakrabban híres 42 soros bibliájának megjelenési évétől, 1455-től számítjuk.)

1500 körül a könyvnyomtatás Európa valamennyi akkori kultúrállamában meghonosodott. A nyomtatott könyvek a betűtípusok és a tipográfiai elrendezés vonatkozásában mindinkább eltávolodtak a kódex betűitől, a kézírás kialakította formáktól. A betű elveszíti "személyes jellegét, művészi önállóságát, amely még az ősnymdászok betűalkotó tevékenységét jellemezte".⁹

A könyvnyomtatás Magyarországon is korán megindult, de a külső és belső zavarok következtében nem fejlődött úgy, ahogy szükséges lett volna.¹⁰ 1473-ban Budán jelent meg az első ősnymtatvány, a *Chronica Hungarorum*, Hess András nyomdájában. A későbbi magyarországi nyomtatványok sem kimondottan egyházi szertartáskönyvek, hanem történelmi vonatkozásúak is, és ekkor kezdenek jobban terjedni íróink művei is. Több budai kiadóról is tudunk, később azonban itt másfél századra megszűnik a könyvkiadás a török uralom miatt, s így a magyar könyveket külföldön nyomtatják szerzőik vagy a mecénások.

A XVI. században fellendül a könyvkiadás. "A század magyarországi nyomdái nagy félkörben húzódnak a Drávától és az osztrák határmenti Varasdtól és Nedelictől az Erdély délkeleti sarkában lévő Brassóig. Nyugati vonaluk délen Varasdtól az észak-magyarországi Rárbokig húzódik, onnan keletre Bártfáig, s onnan le Vizsolyon, Debrecenen és Kolozsváron át Brassóig. Legsűrűbben a Dunántúl nyugati szegélyén csoportosulnak. A legnagyobbak (Debrecen, Kolozsvás, Brassó) a Tiszántúlon és Erdélyben vannak. Pápa és Debrecen, valamint Alsólendva és Szászváros közt, északról pedig a Nyitra megyei Komjátitól és a Hernád menti Vizsolytól délre nincs nyomda".¹¹ A török megszállás területén nem tűrtek nyomdát. A kiadott könyvek számát illusztrálhatjuk egy statisztikai adattal: 1571 és 1580 között 23 latin, 91 magyar, 4 német, 3 szláv - tehát összesen 121 kiadvány jelent meg, ez jelenti hát a magyarországi könyvkiadás fejlődését számokban kifejezve.¹²

A Dunántúlon a XVI. században egyetlen állandó nyomda sem működött, csak vándor-nyomdászokkal találkozunk itt. Részben a török betöréstől féltek, részben az ellenreformáció miatt nem maradhattak egy helyen hosszabb ideig. Jugoszlávia területén 1493-ben Obodon - Cetinjén - (Crna Gora) találjuk az első nyomdát. Ezt egész sor nyomda követi, amelyek azonban nem voltak hosszú életűek. Hiába volt minden igyekezet és anyagi befektetés, huzamosabb ideig egy nyomda sem tudott megmaradni.¹³

1493 - Obod (Cetinje) - Crna Gora

1495 - 1508 - Senj - Horvátország

1529 - Goražde - Bosznia

1530 - 1531 Rijeka

1537 - a rujnai kolostor

1539 - Gračanica - Josovo - (kolostori nyomda)

1544 - Mileševo kolostor

1552 - Belgrád

1561 - Szkadar

1572 - Nedelišće - Horvátország

1575 - Ljubljana

1664 - Zágráb
1783 - Dubrovnik
1770 - Eszék
1782 - Ljubljana

Az első délszláv könyveket ezt megelőzően külföldön nyomtatták. 1483 és 1493 között Velencében, majd később 1501-től Regensburgban (1566, 1567) és Würtembergben is jelentek meg cirill és glagolicás kiadványok.

Luther Márton 1517-ben kezdte hirdetni új eszméit, s 1520-tól Európa-szerte rohamosan terjed a reformáció. Magyarországra is eljutnak az eszméi, de csak a mohácsi vész után (1526) válnak általános mozgalommá. A magyar reformáció irodalmának erős szociális, antifeudális karaktere volt. Az ellenreformáció szervezett megindulása előtt az államhatalom nem akadályozta nyomatékosan a reformáció terjedését.¹⁴ A reformáció hamar kialakította a kulturális élet új formáit és új tartalmat adott nekik. A XVI. században már nem a latin az uralkodó nyelv Európában; kialakulóban vannak a nemzeti irodalmak, s fokozottabb a nemzeti nyelvek használata. A nemzeti nyelv és kultúra fejlődése nálunk is előkészítette a nemzetté válást. Magyar nyelvű iskolák nyíltak, magyarul szóltak a néphez, a latin nyelv használatát még a vallási liturgiából is száműzték.¹⁵ Tudatosan ápolják a nyelvet, hogy ezzel is hangsúlyozzák, hogy a magyar nyelv (nemzeti nyelv) egyenrangú a latinnal. Ez időben a bibliafordítások filológiai pontossággal, mondhatni tudományos igényteliséggel készültek.

A reformáció eszméi széles körben elterjedtek. Még a nemesség is befogadta (kevés kivétellel), hogy saját céljait megvalósíthassa (az egyházi birtokok kisajátítását remélte és a királyi hatalom korlátozását szerette volna elérni). A többnyire szegény (paraszti vagy polgári családból származó) prédikátorok eleinte a parasztság és a polgárság követeléseinek adtak hangot. Élesen bírálták a nagybirtokosokat, akik kizsákmányolták a jobbágyokat és nem sokat törődtek a haza sorsával sem. Később megalkuvókká váltak s türelemre, megadásra intették a lázongó parasztokat, részben mert megfenyítették őket, részben azért, mert féltették a kenyerüket.

A reformátorok hamar felismerték a sajtó erejét. Magyarországon a mintegy 20 működő nyomdából mindössze egy volt katolikus. Az első protestáns nyomda 1529-ben Szegeden kezdte meg a munkát.¹⁶ 1539-től működik a brassói nyomda, 1536-ban Újszigeten Nádasdy rendezett be nyomdát (itt nyomtatták Sylvester *Új testamentumát*). A magyarországi nyomdákat megelőzve Krakkóban (1527) és Bécsben (1536) is nyomtattak magyar könyveket. Az első állandóan működő nyomda, amely nagyobb számban adott ki magyar nyelvű nyomtatványokat, a Hoffgref-Heltai féle volt, mely Kolozsvárt egy évszázadon át (1550-1660) fennállott, Debrecenben Huszár Gál alapított nyomdát (1561), melyet azután a város vett át.¹⁷

Rudolf császár 1584-ben külön működési privilégiumot adott a nagyszombati katolikus nyomdának, a protestáns nyomdák működését pedig betiltotta. Rendeletét azonban nem tartották be, a protestáns nyomdák ez államhatalom tiltó rendelkezései ellenére is tovább működtek.¹⁸

A Dunántúl nyugati megyéiben a század utolsó negyedében két vándornyomdász is szerencsét próbált: Hoffhalter Rudolf és Manlius János. A XVI. századi Magyarország nyomdahelyeinek térképét vizsgálva láthatjuk, hogy Hoffhalter nagy területet bejárt nyomdájával, amíg eljutott Alsólendvára.

Lendva a XVI. században nem tartozott Jugoszlávia területéhez. Magyarországon Zala vármegyében volt. Ez érthetővé teszi, hogy a lendvai nyomdáról kevés adatot találunk a jugoszláv forrásokban. Csak az újabb kiadványok¹⁹ említik. Branko Berčić a szlovéniai nyomdák történetével foglalkozó könyvében²⁰ a Murántúl működő nyomdákról elmondja, hogy csak területileg tartoznak a szlovén nyomdák történetéhez, hiszen a magyar nemesség szolgálatában álltak. (Az első, amit ide sorol, az Újszigeten, Nádasdy Tamás birtokán, 1537 és 1541 között működő nyomda, amely a kálvinizmus megteremtőjének, Dévai Mátyásnak a munkáit nyomtatta. Megemlíti, hogy 1573 -1574-ben Bánffy Miklós birtokán, Alsólendván néhány magyar nyelvű protestáns kiadványt nyomtatott Hoffhalter Rudolf vándornyomdász.)

Az alsólendvai vár fontos stratégiai pont volt a XVI. és XVII. században: A töröktől védte a közlekedést Muraköz és Lendva között. A lendvai terület a Bánffy család birtokát képezte. Már Bánffy István csatlakozott a reformációhoz, fia, Miklós pedig egészen protestánsná lett. 1572-ben Kultsár György, a Dunántúl kiváló lutheránus prédikátora hazakerült Alsólendvára. Itt jelentette meg Bánffy Miklós Zala megyei főispán pártfogásával három könyvét, ezzel is elősegítve a reformáció eszméinek terjesztését. A három alsólendvai könyv, amelyet Hoffhalter Rudolf lengyel származású vándornyomdász készített, időrendi sorrendben a következő:²²

1. *Az halálra való keszöletről rövid tanosság, melyben az körösztien embernek, acki az Isteit országát akaria keresni, életének rendi irattatic meg. Az Alsó Linduai Kultsár György Mester által á szent írásból es tudos Doctoroc írásaiból szedettetett. (Lyndvae 1573, Hoffhalter Rudolf).*

2. *Az ördögnek a penitencia tarto Bünössel való vétekedéséről: es az kétségbe essés ellen az reménségről való tanusság: irattatott: az Alsó Linduai Kultsár György Mester által. (Alsó Linduán MDLXXIII, Rodolphus Hoffhalter).*

3. *Postilla, az az evangeliomoknac, mellieket esztendő által a keresztyénecek gyölekezetibe szoktac oluasni es hirdetni, Predicatio szerint valo Magyarázattia, az Régi es Mostani Szentírásbéli Doctoroknac írásokból, irattatott Az Kultsár György, Alsó Lynduai prédicator által. 1574 esztendőben. (Also Lyndvan, 1574 Rodolphus Hoffhalter).*

Ezek a kiadványokon kívül a dunántúli nyomda működésével létrejött egy XVI. századbeli csonka nyomtatvány is (az OSZK állományában őrzik), melynek címe: *Evangéliumok és epistolák*. Ez a kis könyv 1569 táján jelenhetett meg Hoffhalter nyomdájában. Ezt igazolják betűtípusai és fametszetei is. A fametszettek közül 37 pontosan megegyezik Hoffhalter Rudolf 1574-ben Alsólendván kiadott Kultsár György *Postilláinak* azonos tárgyú fametszeteivel. Az illusztrációk Hans Sebald Beham kompozícióit követő újszövetségi illusztrációk.²³ Az újabb kutatások azonban megcáfolták ezt az állítást.

A XVI. századi könyvdíszeken egyébként is kimutathatók a külföldi hatások. Az alsólendvai nyomda termékei nürnbergi és bécsi hatás alatt álltak, a drávavásárhelyiek (Nedelic) ugyancsak, míg a varasdi nyomda baseli, bécsi és ljubljana hatása alatt dolgozott.²⁴ A külföldről átvett illusztrációk, betűtípusok másolatai tovább terjedtek. Heinrich Aldegrever János evangélista-képeinek bécsi másolatát Hoffhalter Rudolf Alsólendván használta, míg Heinrich Vogtherr egyik címlapkerete Manlius Ljubljana-ból hozott metszeteivel jutott Magyarországra. Jost Amman művészete Manlius Ljubljana-i ószövetségi illusztrációinak és Mantskovit Bálint egyik nyomdajegyének forrása.²⁵

Összehasonlításként nézzük, mi a helyzet a szomszédos területeken. A mai Szlovénia területe Mátyás halála után részben visszakerült a Habsburgok uralma alá. Isztriában Koper és a hegyvidék, az ún. "Szlovénia" olasz fennhatóság alatt állt, míg a Muraköz Magyarországhoz tartozott, mint említettük is. A reformáció legjobban a Zala és Vas megyékhez tartozó területeken terjedt el. A Zrínyi család például tudatosan távolította el a katolikus papokat birtokairól és helyükre protestáns prédikátorok jöttek.²⁶ A nagybirtokos nemesek kényszerítették alattvalóikat, hogy térjenek át az új hitre.²⁷ A reformáció hatása a szlovén etnikai területen különösen jelentős volt nyugat-európai szinten is. Könnyű volt elterjeszteni a reformáció eszméit, mivel erős kapcsolatuk volt a német városokkal (egyetemisták, akik külföldön tanultak, kereskedők, akik szintén gyakran megfordultak más országokban). Németország mellett jelentős szerepük volt az olasz áramlatoknak: 1520 és 1525 között Olaszországban számos nyomtatott könyv hirdette az új eszméket és terjesztette Isztriában. Mindkét áramlat (az olasz és német) eljutott Ljubljáába már 1525-ben.²⁸

Minden társadalmi réteg lázadt az egyház hatalma ellen, éppúgy, mint Magyarországon, ez azonban nem jelent egységes eszmei csoportosulást az új vallás révén. A nemesség anyagi hasznot vár a reformációtól (ő a centralizáció híve), a polgárság a lutheri tanokat vette át, a parasztok az anabaptistákhoz tartoztak. Minél nagyobb vált a társadalmi ellentét, annál erőteljesebb volt a vallásosságuk.

Az a tény, hogy Szlovéniának úgyszólván nem volt saját nemessége (német és magyar nemesek uralkodtak), valamint a töröktől való állandó rettegés odahatott, hogy nem lehetett társadalmilag olyan fejlett és ideológiailag olyan differenciált, mint más országok voltak ebben az időben.²⁹ Művelődéstörténetében azonban kétségkívül nagy jelentősége volt a reformációnak: szlovén nyelvű iskolák nyíltak s ekkor alapozták meg a szlovén nemzeti irodalmat. Ha a néphez szóltak; a nép nyelvét használták írásban és szóban is.

A szerbhorvát és szlovén protestáns könyveket Németországban nyomtatták a XVI. században: 1550-ben Würtembergben, Tübingenben és Urachban, ez utóbbiban főleg németből fordított szlovén nyelvű könyveket adtak ki.

Primož Trubar érdeme ez, aki önfeláldozóan igyekezett "szegény, egyszerű, jóhiszemű" népével megismertetni egy magasabb kultúrát, s ugyanakkor felemelni nemzeti kultúrája szintjét. 1561-ig 22 szlovén könyvet adott ki.³⁰ Primož Trubar, noha a nép szülötte (szegény zsellércsaládból származott), ugyanabba a hibába esett, mint nems egy kortársa: ő sem mert szembeszállni a nemességgel, hiszen anyagilag függött tőle. Egész munkásságát mecénásai támogatták.

Ljubljánában az 1560-as években Fries kísérletezett nyomdaalapítással, de nem talált megértésre. Primož Trubar is, a katolikus körök is, mind ellene voltak. 1562-ben Fries kénytelen elhagyni Ljubljánát, s így a város nyomda nélkül maradt. Fries nyomdásztevékenysége nem volt nagy: néhány egylapos kivonat a szentírásból, vagy a katolikusok elleni versek és ehhez hasonló írások voltak az első hazai szlovén nyelvű nyomtatott emlékek, de ezek sem maradtak fenn az utókornak.³¹

Sikertelen kezdeményezések után 1575-ben sikerült a szlovén reformátoroknak megalapítaniuk az első nyomdát Ljubljánában. Janez Mandelc irányította. A magyar nyomdászattörténetben Manlius János néven ismert (latin nyelvű kiadványait Joannes Manlius néven írta alá). Egyesek szerint Primož Trubar küldte Németországból azzal a feladattal, hogy nyomdát alapítson, de ez a feltevés nem valószínű. Ötéves fennállása alatt (1575-1580) Manlius ljubljánai nyomdája 28

könyvet odott ki: 11 szlovén, 13 német, 3 latin és egy horvát nyelvűt.³² Könyvei negyedréte alakúak. Tipográfiája kifogástalan munkáról tanúskodik, a nyomás világos, a szöveg néhol keretbe van foglalva, szépen metszett iniciálékat használ. Illusztrációi arról tanúskodnak, hogy művészeket is alkalmazott, akik segítettek neki a metszetek elkészítésében.

Manlius munkálkodását is beszüntette a Habsburg urakodó család. 1580-ban távoznia kellett az országból éppen akkor, amikor mintalapot készített a készülő szlovén nyelvű bibliafordításból. A könyvet nem tudta befejezni, csupán egy lapja készült el. A teljes szöveg négy évvel később, 1584-ben, Wittenbergben látott napvilágot.³³ (A bibliafordítás Jurij Dalmatinac munkája volt).

Ljubljánából távozva Manlius János több helyen megfordult vándornyomdájával. Egyes városokba visszatért kétszer, háromszor is. Néhol csak egy-két hónapig, néhol egy, vagy másfél évig tartózkodott, csak Monyorókeréken töltött egyhuzamban három-négy évet. Tartózkodásának fontosabb állomáshelyei, miután Ljubljánából eltávozott: Németújvár (1582-1585), Varaždin (1586), Monyorókerék (1587-1589), Németújvár (1589), ismét Monyorókerék (1590-1592), Sicz (1592-1593), újból Németújvár (1595-1597), Keresztúr (1598) és Sárvár (1600).

Varasdon latin és horvát nyelvű könyveket nyomtatott. 1582-től már magyarul is nyomtatott könyveket, bár nem jól beszélte a magyar nyelvet.

Miután elhagyta Ljubljánát, Manlius 51 könyvet nyomtatott: 29 magyar, 18 latin, 3 német és 1 horvát nyelvűt. Ljubljánai publikációival együtt összesen 79 könyvet adott ki, ebből 29 magyar, 21 latin, 16 német, 11 szlovén és 2 horvát.

Szlovéniában az ellenreformáció nem óhajtotta igénybe venni a nyomda adta lehetőségeket, hogy visszaállítsa a katolikus egyház egységét. A tridenti zsinat után (1543-1563) a szlovén nyelvet ismét csak bejegyzések, glosszák, fogadalmak és egyéb rövid szövegek őrzik.³⁹ Magyarországon más a helyzet. A küzdelmet csak hasonló fegyverekkel lehet megvívni, ezért a könyvnyomtatást az ellenreformáció is egyre inkább a maga szolgálatába állította. A katolikus nyomdák közül kiemelkedett a nagyszombati jezsuita, majd Egyetemi Nyomda, amely Budára költözése után az ország vezető nyomdájává lett.³⁵

Megemlíthetnénk még néhány XVI. századi kiadványt, amelyek más vonatkozásban kapcsolódnak művelődéstörténetünkhöz. Ezeket nem Jugoszlávia területén nyomtatták, de helytörténeti jelentőségűek.

1. Az also es fölső, Baronyaban való ecclesiaknak articvlvsi, mellyec Hercheg szölösön irattanak negyuen praedicatoroc ielön voitaban, melyeket mindyaion iouá hattanac anno Domini 1576. 16. Augusti. (Papan 1577 Huszar David)

2. Articuli consensves Christianarum ecclesiarvm, gvibus Vniversitas fratrum subscripsit Herczeg-Szölösini in Boronia anno Domini MDLXXVI die 16. et 17. augusri. (Papae 1577 Huszár Dávid)

Mindkét kiadvány református egyházi rendtartás. A mű az irodalomban *Hercegszöllősi kánonok* néven ismeretes, az előző pedig annak magyar fordítása.³⁶ 1579. október 29-én felsőlindvai jelöléssel jelent meg Perneszi András nyílt levele Bornemisza Péter levelére "mellyet az ü ördögi kesertetzül irot konyue eleibe nyomtatott": Perneszi Andrasnac valasz

tetele Bornemissa Peter levelere, mellyet az ü ördögi kesertetrül irot konyue eleibe nyomtatot. Nagyszombatba 1579 (typ. Telegdi)³⁷.

Muraszombat, 1593. április 24.-i kelettel Szalaszegi György evangélikus imádságos könyvét Salmis és Neuburgi gróf Magdolna asszonynak... Poppel László házastársának ajánlotta. Johann Hahermann (Avenarius) népszerű s imádságos könyvének fordítása ez, Szalaszegi György muraszombati evangélikus lelkész munkáia. A mű szlovén kiadását Manlius János nyomtatta Leibachban.

Hetetszaka mindennapra megh irattatot imadsagok, kik öszuó szerzetetnek Auenarius Ianos doctor által, fordeitattanak pedig magiarra Szalaszegi Giörgi praedicator által. - (Siczen) MDCXIII (az évszám téves a címlapon helyesen: 1593 Manlyus)³⁸

Utaltunk már rá, a könyvkiadás legfőbb feladata az, hogy valami egyedi jelenséget eljuttasson a közönséghez. A kiadónak kell mindig eldönteni, milyen potenciális közönséghez kíván szólni. A felkínált írások rengetegéből azt ragadja ki, amelyik e közönség fogyasztásának megfelel.³⁹ A reformáció írói megfelelő céllal szóltak egy meghatározott közönséghez, s a kiszemelt közönség száma határozta meg a kiadott könyvek példányszámát. Sajnos, a megjelent könyvek példányszáma nem ismeretes előttünk. A bécsi udvar 1573. évi rendelete szerint minden nyomtatványon fel kell tüntetni a szerző és a nyomdász nevét és a nyomtatás idejét. A példányszámra ez a rendelet nem tért ki.⁴⁰ Annyit azért tudunk, hogy az első ösnyomtatványokat néhány száz példányban adták ki. A könyvek átlagos példányszáma csak a XVI. század közepén haladta meg az ezret.⁴¹

A nyomtatás költségei a szerzőt, vagy a mecénásokat terhelték. Az író egyik bevételi forrása. az ajánlás volt. Ezért ajánlják a szerzők műveiket valamelyik főúrnak, vagy a főúr feleségének, mert anyagi támogatást remélnek könyvük kinyomtatásához. Kultsár György két könyvét Bánffy Miklósnak, egyet pedig a Zrínyi családnak ajánlott. Mindkét család anyagilag támogatta a könyvek kiadását.

A XVI. század után Alsólendván 1890-ben találunk ismét nyomdát. Az évszám bizonytalan, lehetséges, hogy már egy évvel korábban is működött ez a nyomda. Itt nyomtatták az Alsólendvai Híradó c. hetilapot. Egyéb kiadványairól nem tudunk. Feltételezhetően nem volt nagy a tevékenysége. A nyomda 1890. aug. 18-án átköltözött Keszthelyre.

A 90-es évek közepéig Bogdán József könyvnyomdája dolgozott Lendván. Kiadványai közül csak a Délzala c. lap ismeretes 1896-ból. Bogdán. József könyvnyomdáját Balkányi Ernő nyomdász vette meg, aki 1898-ban Lendvára költözött Budapestről. Ez a nyomda fennállt egészen 1948-ig, mindaddig, amíg a háború után át nem szervezték a szlovéniai nyomdákat is.⁴²

A lendvai nyomda jubileuma kapcsán csak néhány kérdést vetettünk fel és világítottunk meg közelebbről. Ez is igazolja azonban a tényt, hogy nyomdáink történetével szükséges foglalkozni, nemcsak ilyen általánosságban, hanem konkrétan fel kell dolgozni egy-egy későbbi nyomda történetét hazánk más területéről is esetleg elkészíteni monográfiáját.

A tanulmány megjelent:

Jugoszlávia Magyar Művelődéstörténet. Újvidék, Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, 1984. 62-70 p.

Jegyzetek

- 1 Escarpit, Robert: Irodalomszociológia. Bp. 1973. 126. p.
- 2 Escarpit, Robert i.m. 125. 1.
- 3 Torzsai Tamás - Zala Imre: A könyv. A-Z. Bp. 1973. 138. p.
- 4 Torzsai - Zala i.m.
- 5 Maršal Mekluan: Gutenbergova galaksija. Nastojanje tipografskog čoveka. - Bgd. 1973. 113. p.
- 6 M. Mekluan i.m. 147. p.
- 7 Escarpit i.m. 55. 1 .
- 8 Torzsai - Zala i.m. 87. p.
- 9 Szántó Tibor: A betű. A betűtörténet és a korszerű betűművészet rövid áttekintése. I. köt.
Bp. 1965
- 10 A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében. Az államalapítástól 1849-ig. Bp.
1963. 139. p.
- 11 Pitz József: A magyar könyv története 1711-ig. - Bp. 1959. 108. p.
- 12 A könyv és könyvtár . . . i.m. 139. p.
- 13 Pijuković, Nikola: Štamparstvo u teoriji i praksi. - Bgd, 1936. Breyer, Mirko: O starim i
rijetkim jugoslovenskim knjigama. - Zgb, 1952. Plavšić, Lazar: Srpske štamparije od kraja XV
do sredine XIX veka. - Bgd, 1959.
- 14 Horváth János: A reformáció jegyében. Bp. 1957. 19 p.
- 15 A könyv és könyvtár... i.m. 129. p.
- 16 A könyv és könyvtár . . . i.m. 130. p.
- 17 Horváth János i.m. 21. p.
- 18 A könyv és könyvtár.. . i.m. 130. p.
- 19 a) Breyer Mirko i.m.: csak Hoffhalter horvát nyelvű kiadványai alapján szól a
vándornyomdászokról. b) Berčič, Branko: Tiskarstvo na Slovenskem. Ljubljana, 1968.
- 20 Berčič, Branko i.m. 45. p.
- 21 Dervarics Kálmán: Zala megyei évkönyv a Milleniumra, 1896.
- 22 Régi magyarországi nyomtatványok. Bp. 1971. 319, 320, 334 sz. alatt
(A továbbiakban: RMNY, a hivatkozás a tételszámokra utal.)
- 23 Soltész Zoltánné: Hans Sebald Beham metszeteinek útmutatása egy XVI. századi
csonka perikópés könyv meghatározásánál. - Az OSZK évkönyve, Bp. 1999, 199. p.
- 24 Soltész Zoltánné: A magyarországi könyvdíszítés a XVI. században. - Bp. 1961. 122. p.
- 25 Soltész Zoltánné: A magyarországi könyvdíszítés... i.m. 123. p.

- 26 Istorija naroda, Jugoslavije. Knjiga druga. Od početka XVI do kraja XVIII. veka,
Bgd, 1960. 430. p.
- 27 Jože Pogačnik - Franc Zadavec: Istorija, slovenačke književnosti. - Bgd, 1973. 57. p.
- 28 Pogačnik - Zadavec i.m. 55. p.
- 29 Pogačnik - Zadavec i.m. 68. p.
- 30 Breyer i.m. 28. p.
- 31 Berčič, Branko i. m. 45. p.
- 32 Berčič, Branko i. m. 45. p.
- 33 Breyer i.m. 29. p.
- 34 Pogačnik - Zadavec i.m. 77. 1 .
- 35 Soltész Zoltánné: A magyarországi. . . i m. 125. p.
- 36 RMNY i.m. 393, 394. p.
- 37 RMNY i.m. 443. p.
- 38 RMNY i. m. 732. p.
- 39 Escapirit, Robert i. m. 55-56. p.
- 40 A könyv és könyvtár i. m. 131. p.
- 41 Escapirit i. m. 130. p.
- 42 Berčič Branko i. m. 183. p.

A tanulmány megjelent:

Jugoszlávia Magyar Művelődéstörténet. Újvidék, Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai
Kutatások Intézete, 1984. 62-70 p.